

УДК 37.015.3:159.955.4

Сидорчук Н. Л.,
викладач Національного університету
водного господарства та природокористування

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми формування рефлексивної культури у процесі фахової підготовки у ВНЗ, представлено дефініцію та структуру рефлексивної культури майбутніх інженерів.

Ключові слова: фахова підготовка майбутніх інженерів, рефлексія, професійна культура, рефлексивна культура майбутнього інженера.

Сидорчук Н. Л. Формування рефлексивної культури майбутніх інженерів як педагогічна проблема. В статті представлено теоретичний аналіз проблеми формування рефлексивної культури в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ, дефініція та структура рефлексивної культури майбутніх інженерів.

Ключевые слова: профессиональная подготовка будущих инженеров, рефлексия, профессиональная культура, рефлексивная культура будущего инженера.

Sydorchuk N. The reflexive culture's formation of future engineers as pedagogical problem. The article presents the theoretical analysis of the reflexive culture's formation in the process of professional training at the university. Offered the definition and structure of future engineers' reflexive culture.

Key words: professional training of future engineers, reflexion, professional culture, reflexive culture of future engineer.

Сучасні соціальні перетворення зумовлюють зміни освітніх пріоритетів, що вимагає якісного оновлення підготовки інженерних кадрів. З урахуванням вимог держави, що відображено в Конституції України, законах України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, положень Болонської декларації Євросоюзу, актуалізуються завдання становлення особистості кваліфікованих, конкурентоспроможних на світовому ринку праці фахівців, готових до професійного зростання й самовдосконалення. У вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях (Г. Балл, Н. Бібік, В. Бондар, І. Зязюн, С. Литвиненко, С. Максименко, М. Марусинець, Н. Ничкало, К. Павелків, Н. Пов'якель, О. Савченко, М. Савчин, В. Семиченко, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.) наголошується на важливості розвитку рефлексії в особистісному становленні, професійній підготовці й досягненні рівня професійної майстерності у фахівців будь-якого профілю.

Мета статті – провести теоретичний аналіз проблеми формування рефлексивної культури у процесі фахової підготовки у ВНЗ, надати дефініцію та структуру рефлексивної культури майбутніх інженерів.

Інтерес до рефлексивних характеристик професійної діяльності зумовлений тенденціями сучасної культури, як-от: ускладненням пізнавальних процесів і потреб; зростанням ваги самосвідомості особистості у процесі діяльності та поведінки; усвідомленням комунікативної природи наукового знання та ускладненням форм моделювання інтелектуальних процесів; ускладненням механізмів соціально-культурної інтеграції. У розгляді рефлексивної культури майбутніх інженерів слід звернутися до понять «культура», «рефлексія», «професійна культура».

У широкому розумінні культура постає як специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, що виявляється у продуктах матеріальної і духовної праці, нормах, цінностях і ставленні людей до природи, суспільства і праці, яке відображає узагальнений і синтезований досвід людства в регулюванні соціальної взаємодії, діяльності та поведінки (В. Андрущенко, М. Бахтін, В. Біблер, В. Василенко, М. Горлач, В. Давидович, М. Каган, В. Кремень, О. Кудін, А. Лазарук, Л. Сохань, А. Уайт, В. Шинкарук та ін.).

Здійснений нами теоретичний аналіз дає підстави уважати професійну культуру складником загальної культури особистості, необхідною умовою становлення і функціонування якої виступає рефлексія. До складників загальної культури особистості належать професійна, правова, естетична, моральна, фізична культура та культура поведінки. За змістом професійна культура набула ознак професійної у процесі соціального відбору певних сфер діяльності, засобів, форм, методів і технології навчання і виховання фахівців різних галузей. Культура є результатом особистісного розвитку, який є показником духовних сил і здібностей, рівня їх прояву в професійній діяльності. Згідно з С. Гулеєвою, професійна культура як атрибутивна властивість певної групи людей постала в результаті розподілу праці. Розглядаючи професію як певне соціально-культурне явище, дослідниця зазначає, що її культурний зміст виявляється у предметі, засобах і результатах професійної діяльності. Формування професійної культури відбувається через оволодіння прийомами і способами вирішення соціальних завдань, засобами діяльності, що є унормованими в певній професійній групі [2, с. 7].

До вихідних характеристик розгляду й тлумачення професійної рефлексії дослідники відносять самопізнання, оцінку й аналіз особистісного сенсу й сутності професійної діяльності. Науковці наголошують (М. Савчин і М. Студент) на тому, що у процесі здійснення професійної діяльності особливого значення набувають рефлексивні механізми, які діють під час утворення основних і допоміжних цілей, уточнення, попередньої оцінки цілей і засобів для їх досягнення, реалізації, перевірки адекватності результатів, корекції та оцінки кінцевих

результатів з погляду перспектив успіху й урахуванням різних норм, передбачення наслідків для себе та оточуючих. Роль рефлексивних механізмів у професійній діяльності дослідники вбачають в усвідомленні та зіставленні власних індивідуальних якостей, реальних можливостей із зовнішніми вимогами (професійні обов'язки, очікування оточуючих, ситуативна специфіка і т. ін.) [6, с. 137].

Зазначимо, що в науково-педагогічних дослідженнях переважно представлено дефініцію рефлексивної культури майбутнього вчителя (Т. Бондаренко, Г. Дегтяр, В. Єлісеєв, Г. Єрмакова, М. Лук'янова, М. Марусинець, К. Павелків та ін.). Так, рефлексивна культура педагога як суб'єкта педагогічної діяльності розглядається як системоутворювальний чинник професіоналізму, який характеризується сукупністю здібностей, способів і стратегій, що забезпечують усвідомлення і переосмислення змісту педагогічної діяльності, як механізм подолання стереотипів особистісного зростання і діяльності шляхом їх переосмислення і висунення інновацій, розв'язання проблемних ситуацій у ході виконання професійних завдань (В. Єлісеєв [4]); інтегративне, динамічне особистісне утворення, що виявляється в засвоєнні комплексу знань, умінь, способів самопізнання, самооцінки, формування «Я-позиції», уміння розв'язувати ситуації розриву (Т. Бондаренко [1, с. 45]); особистісно-інтегративне утворення, що включає комплекс знань, умінь і здібностей, які реалізуються через спеціальні дії, спрямовані на виявлення, оцінку й узагальнення найбільш істотних ознак педагогічного процесу з метою досягнення його якісних змін, а також професійне та особистісне вдосконалення (Г. Дегтяр [3]); інтегральне, динамічне, багаторівневе особистісне утворення, структура якого обіймає особистісний, пізнавальний і діяльнісно-креативний компоненти, що реалізуються через оцінку й узагальнення найістотніших ознак педагогічного процесу та забезпечують усвідомлення і переосмислення змісту педагогічної діяльності, розв'язання проблемних ситуацій у ході виконання професійних завдань, професійне та особистісне самовдосконалення (К. Павелків [6]); якісне, системне і динамічне особистісне утворення, що характеризується певним рівнем розвитку професійної самосвідомості, сукупністю соціально й професійно обумовлених способів усвідомлення і переосмислення змісту професійної діяльності [8]; сукупність індивідуальних, соціально обумовлених способів усвідомлення і переосмислення суб'єктом власної життєдіяльності, що характеризується певним рівнем розвитку професійної самосвідомості [9].

Погоджуємося з думкою науковців (С. Моторна, Н. Недвига та ін.) про доцільність виокремлення рефлексивних знань, умінь і навичок особистості, приналежної до певної професійної групи. Такі знання, уміння й навички визначаються груповими інтересами та культурою певної професійної групи і реалізуються особистістю у професійній діяльності у вигляді досконалого володіння рефлексивними прийомами та методами, що зумовлює професійну ефективність і розвиток професіоналізму.

У структурі рефлексивної культури виокремлюють: когнітивно-процесуальний, особистісний та оцінний компоненти (Г. Дегтяр); особистісний, пізнавальний і діяльнісно-креативний компоненти (К. Павелків); мотиваційно-спонукальний, пізнавально-смісловий, діяльнісно-виконавчий, продуктивно-результативний (М. Варбан, О. Старовойтенко). До показників сформованості рефлексивної культури відносять: теоретичні знання з рефлексії; рефлексивні вміння; здібності до рефлексивної діяльності; наявність мотивації рефлексивної діяльності; усвідомлення процесу формування рефлексивної культури (Т. Бондаренко).

Аналіз вітчизняних і зарубіжних підходів виявив два напрями щодо формування рефлексивної культури: у процесі навчання у ВНЗ (Т. Бондаренко, П. Гріммет, О. Варламова, В. Єлісеєв, М. Марусинець, В. Сластьонін, І. Стеценко, К. Павелків та ін.); у процесі здійснення професійної діяльності (Г. Єрмакова, Б. Краузе, М. Карнелович, В. Метаєва, С. Степанов та ін.). Ми підтримуємо позиції представників першого напрямку, оскільки рефлексивна діяльність майбутніх фахівців у ході професійного навчання виступає формою активного ставлення до освоєння власного досвіду. З нашого погляду, свідоме професійне ставлення майбутніх фахівців забезпечується завдяки сформованості рефлексивної культури, яка набуває засадничих основ у формуванні професійної культури. Рефлексивна культура фахівця, зміст якої у структурному відношенні співвідноситься із загальною будовою професійної культури, забезпечує можливості: творчо й по-новому осмислювати й долати проблемні ситуації, виходити з внутрішніх і зовнішніх конфліктних станів; уміння знаходити нові смисли й цінності, включатися у нові міжособистісні і ділові відносини, ставити й вирішувати практичні завдання управління [8]. Помічено, що недостатня сформованість рефлексивної культури позначається на якості та ефективності професійних рішень і дій (Г. Бізяєва, В. Кашапов та ін.).

У руслі нашого дослідження звернемося до розгляду особистісної рефлексії як узагальненої системи уявлень суб'єкта про себе, що утворюється в результаті усвідомлення себе у діяльності та спілкуванні та в системі особистісного розвитку та виконує регулятивну функцію у процесах формування професійної самосвідомості. Одним з показників особистісної рефлексії є фокусування та зосередження самопізнання на певних аспектах «Я-концепції». Особистісна рефлексія за «часовим» принципом охоплює ретроспективний, актуальний і перспективний компоненти [5].

Схарактеризуємо згадані компоненти, які найбільш повно розкрито в аспекті рефлексивної культури вчителя як суб'єкта професійної діяльності і спілкування. Завдяки особистісній ретроспективній рефлексії відбувається аналіз особистого досвіду в початковий період своєї трудової діяльності (М. Карнелович, А. Карпов, С. Кашлев, Б. Ковальов та ін.), у результаті чого у педагога формується образ «Я-ретроспективне». Тим самим у процесі професійної діяльності відбувається постійне зіставлення власної діяльності зі змістовними особистісними і професійними компонентами еталона, що є важливим регулятором самовдосконалення. Рефлексивна діяльність у таких випадках спрямовується на усвідомлення, розуміння і структурування отриманого в минулому досвіду (передумов, мотивів, умов, етапів і результатів педагогічної діяльності) задля виявлення можливих помилок, пошуку причин власних невдач та успіхів. Особистісна актуальна рефлексія як необхідний етап у вирішенні

суперечностей між способами діяльності та проявами в ній суб'єкта і реальними вимогами ситуації співвідносний з самопізнанням, самоаналізом і осмисленням себе як суб'єкта діяльності та спілкування (образом «Я-актуальне»). Особистісна перспективна рефлексія передбачає усвідомлення суб'єктом образу бажаного майбутнього на основі сформованого еталону, створення нових способів виходу з проблеми. Тим самим особистісна ретроспективна і перспективна рефлексії зумовлюють самопізнання й саморозвиток. Комунікативна рефлексія полягає в усвідомленні суб'єктом професійної діяльності того, як його сприймають інші, тим самим визначає процесуальні і результуючі сторони професійного спілкування та регуляцію професійної діяльності. Такий підхід вбачаємо цінним для розгляду особистісного складника рефлексивної культури майбутніх інженерів.

Утверджує провідну роль рефлексивної культури у професійному становленні та освітньому процесі визнання науковцями метакомпетентнісних засад рефлексії (Г. Бізяєва, Т. Бондаренко, К. Павелків, А. Деркач, В. Раскалінос та ін.). Ґрунтовне вивчення та аналіз теоретичних аспектів рефлексивної культури дозволяє розглядати її у сфері професійної діяльності як системоутворювальний компонент, як інтегративну якість особистості, як готовність і здатність майбутнього фахівця до адекватної самооцінки та творчого осмислення власної професійної діяльності, подолання труднощів і проблемних моментів, усвідомлення та регуляції особистістю способів здійснення діяльності, прогнозування ситуацій і прийняття управлінських рішень, пошуку та віднаходження особистісних смислів у професійній діяльності, що в загальному вигляді забезпечує професійну зрілість. З рівнем розвитку рефлексивної культури майбутніх фахівців пов'язана глибина переосмислення власного досвіду, уточнення цілей і вибір умов, професійно-особистісне зростання та досягнення ефективних результатів діяльності.

Отже, з розвитком рефлексивної культури у майбутніх інженерів ми пов'язуємо можливість розв'язання важливих завдань професійного становлення, що виявляються насамперед в усвідомленні змісту професії й прояві зацікавленого, критичного ставлення до різних її аспектів; формуванні адекватної оцінки ефективності власної діяльності; розвитку потреби в самореалізації та самовдосконаленні, творчості у професійній сфері; відходу від стереотипів щодо вироблення вимог до процесу і результатів діяльності та збагачення професійного досвіду та майстерності.

Узагальнюючи здійснений нами дефінітивний аналіз, укажемо на те, що визначення особливостей дефініцій «рефлексія», «професійна культура» і «рефлексивна культура» дозволяє обґрунтувати поняття «рефлексивна культура майбутніх інженерів». У розгляді рефлексивної культури інженера як суб'єкта професійної діяльності ми виходили з теоретико-методологічних положень про єдність процесів свідомості і діяльності; культурологічного підходу, що розкриває загальну структуру, механізм функціонування культури як способу людського буття. Здійснений нами аналіз ієрархічних взаємозв'язків професійної та рефлексивної культури дозволяє сформулювати власний підхід до визначення рефлексивної культури як сутнісної особистісної характеристики в галузі професійної діяльності, що поєднує особистісний і професійний розвиток фахівця, активізує внутрішні ресурси майбутніх інженерів задля успішного виконання навчальних і виробничих завдань та оволодіння професійною діяльністю.

Рефлексивна культура майбутнього інженера розглядається нами як інтегральна особистісна якість, що дозволяє адекватно і ефективно здійснювати рефлексивні процеси, забезпечує особистісний і професійний розвиток і саморозвиток, досягнення ефективності та результативності у навчальній і професійній діяльності. Структура рефлексивної культури майбутніх інженерів обіймає: мотиваційно-аксіологічний, змістово-теоретичний, процесуально-дієвий компоненти. Згадані компоненти виступають як взаємопов'язані і взаємозумовлені складники сформованості рефлексивної культури майбутніх інженерів у процесі фахової підготовки.

Спираючись на здійснений теоретичний аналіз, професійну підготовку майбутніх інженерів-будівельників будемо розглядати як процес, що обіймає систему організаційно-методичних заходів, які забезпечують досягнення конкретних цілей і результатів професійно-особистісного формування компетентного фахівця. Розуміння рефлексії як чинника розвитку професіоналізму, що виявляється у здатності суб'єкта до постійного особистісного і професійного самовдосконалення на основі механізмів самоаналізу і саморегуляції засвідчує її поліфункціональність і надає характеру системоутворювального чинника в обґрунтуванні рефлексивної парадигми освіти. Рефлексивний складник професійної підготовки перетворює майбутніх інженерів у суб'єктів власної освіти, сприяє формуванню рефлексивного мислення, умінь адекватного вирішення професійних завдань, самостійного та неперервного навчання. Спрямованість нової парадигми освіти на особистість, задоволення її освітніх потреб вимагає створення умов, що забезпечуватимуть майбутнім фахівцям досягнення компетентності у професійній діяльності, відповідного культурного рівня, розвитку потреби до творчості. Ураховуючи, що дослідники пов'язують готовність до професійної діяльності та успішність її виконання зі сформованістю рефлексії, у зв'язку з цим набуває актуальності формування рефлексивної культури майбутніх інженерів-будівельників у процесі навчання у ВНЗ. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні змісту та методики формування рефлексивної культури майбутніх інженерів у процесі фахової підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Т. А. Педагогические условия развития рефлексивной культуры у студентов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / Т. А. Бондаренко; Южно-Урал. гос. ун-т. – Челябинск, 1999. – 191 с.
2. Гулеева О. В. Становление рефлексивной компетентности студентов педагогического колледжа средствами интерактивных технологий : дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук : 13.00.01 / О. В. Гулеева. – Чита, 2011. – 205 с.

3. Дегтяр Г. О. Формування рефлексивної культури студентів педагогічних університетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика проф. освіти / Г. О. Дегтяр / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2006. – 19 с.
4. Елисеєв В. К. Становление и развитие рефлексивной культуры субъекта педагогической деятельности : [монография] / В. К. Елисеєв. – Липецк, 2003. – 223 с.
5. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А. В. Карпов. – М. : Ин-т психологии РАН, 2004. – 424 с.
6. Павелків К. М. Формування рефлексивної культури у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів-філологів : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика проф. освіти / К. М. Павелків; Одеський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2011. – 225 с.
7. Савчин М. Рефлексія як механізм вдосконалення професійної діяльності / М. Савчин, М. Студент // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С. 137–146.
8. Слостенін В. А. Рефлексивная культура учителя как субъекта педагогической деятельности / В. А. Слостенін, В. К. Елисеєв // Пед. образование и наука. – 2005. – № 5. – С.37–42.
9. Стеценко И. А. Педагогическая рефлексия: теория и технология развития: [монография] / Ирина Александровна Стеценко. – Таганрог : Изд-во Таганрог. пед. ин-та, 2003. – 228 с.

УДК 371.3: 373.54.3:94 «3752»

Моцак С. І.,
доцент кафедри всесвітньої історії та
методики навчання суспільних дисциплін
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИЙ НАПРЯМ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена проблемі профільного навчання історії як одній із найбільш актуальних проблем теорії і практики шкільної історичної освіти.

Профільне навчання історії сьогодні потребує застосування нових підходів до організації навчання, які відображають специфіку, пов'язану з інтересами, схильностями та здібностями учнів до історії.

Ключові слова: профільне навчання, навчання історії, суспільно-гуманітарний напрям.

Моцак С. І. Общественно-гуманитарное направление профильного обучения истории в старшей школе: опыт, проблемы, перспективы. *Статья посвящена проблеме профильного обучения истории как одной из наиболее актуальных проблем теории и практики школьного исторического образования.*

Профильное обучение истории сегодня нуждается в применении новых подходов к организации обучения, которые отображают специфику, связанную с интересами, склонностями и способностями учеников к истории.

Ключевые слова: профильное обучение, обучение истории, общественно-гуманитарное направление.

Motsak S. I. Socio-humanities profile training history in high school: experience, problems and prospects. *The article is sacred to the problem of profile studies of history – as one of most issues of the day of theory practices of school historical education.*

The profile studies of history today need application of the new going near organization studies, which represent a specific, related to interests, inclinations and capabilities of students to history.

Key words: specialized training, education history, social and humanitarian direction.

На сучасному етапі розвитку української школи профільне навчання в старшій школі є однією з найбільш актуальних проблем теорії і практики шкільної історичної освіти. Сьогодні в більшості середніх навчальних закладів функціонують профільні класи різних напрямів спеціалізації.

Сьогодні профільне навчання історії розглядається як засіб вирішення багатьох проблем школи: перевантаження учнів, відсутність інтересу до навчання, формалізм, зниження якості навчально-виховного процесу. При цьому профілізація навчання спрямована на максимальне розкриття індивідуальності, здібностей і схильностей особистості учнів, підготовку їх до продовження освіти в обраній галузі професійної діяльності.

Підходи до профільної школи викладено у документах: Законі України «Про освіту» (1996, 1999) та «Про загальну середню освіту» (1999), Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті (2002), Концепції національної системи освіти (1999), профільного навчання в старшій школі (2003), відповідних нормативно-правових актах Міністерства освіти і науки України, регіональних управлінь освіти та ін.

Документи закладають нові підходи до організації освіти в старшій школі. Аналіз документів дозволив визначити ступінь розробки ідеї організації профільного навчання в старшій школі на сучасному етапі [1].

Вивчення стану наукової розробки означеної педагогічної проблеми показало, що вітчизняними та зарубіжними науковцями досліджені різні аспекти профілізації загальноосвітньої школи. Так, А. Алексюк, Н. Бібік, А. Бойко, С. Гончаренко, І. Лернер, Ю. Мальований, О. Савченко, Б. Федоришин та ін. здійснювали розробку концептуальних засад особистісно-орієнтованого профільного навчання в загальноосвітній школі; Г. Балл,